

Notat – Middelalder

Lille Værløse

Af Troels Brandt

Uredigeret udkast

Lille Værløse har en usædvanligt godt belyst godshistorie i middelalderen, som skal trækkes frem som eksempel - baseret på Thyra Nors' artikel i Værløses Årsskrift fra 1992¹.

I et mageskiftebrev fra 18/11 1248 byttede den unge Jon Jonsen Little med Esrums kloster for jord andetsteds ”al jord, nemlig 19 øre 1 ørtug i skyld, som vi havde i Withærløse litlæ, og som vides at være tilfaldet os med arvemæssig ret efter vor moder Cecilies død ... med huse og tofter, agre, enge, skove, rørskær, damme og fiskevande og tre hegnede fiskedrætter hørende til den nævnedde jord ... at vi efter råd fra vor onkel hr Peder Ebbesen og andre kyndige slægtninge og af vore venner til gengæld for den ovennævnte jord ... har modtaget ...”² Jon døde i 1307. Han må have været meget ung på dette tidspunkt – fremhævelsen af rådene og lysningen både i Esrum, Slangerup og Ringsted tyder på, at klostret har haft betænkelighed omkring hans unge alder.

29/10 1271 mageskiftede klostret al sin jord i Lille Værløse videre til Erik Klipping for at få Sode Mølle ved klostret samt en vej til klostret. ”... Denne vej har vi ved Hr. Jon Lille, medlem af vort råd, der var særligt udpeget til dette, ladet dem overdrage, dog under den forudsætning, at de ikke ved deres førnævnte mølle svigagtigt holder vandet tilbage ...”³. Der er ingen arealangivelse, men det må være Jon Littles 19 1/3 øre, der gik videre 23 år efter.

1/6 1279 mageskiftede Hviden Niels Rane ”alt det gods, som han har i Værløse nemlig 14½ øre skattepligtig jord” til Roskildebispen. Niels Rane har haft tillnytning til Hviderne på Knardrup, da Jon Littles datter i sit testamente i 1307 skrev: ”... til min elskede svigerinde Edle, gift med Niels kaldet Rane ...”⁴.

I 1360 mageskiftede Bo Falk al sin jord i Værløse til Roskildebispen – uden angivelse af bol.

I 1370 opgjorde man i Roskildebispens Jordebog, at bispen ejede 3 bol 2 øre i Lille Værløse, således at der må være kommet 11½ øre til bispen fra andre end Niels Rane – herunder fra Bo Falk. Det fremgik desuden, at bispens 26 øre var fordelt på 12 gårde på i alt 23 øre og en samlet hartkornværdi på 22 pund hartkorn, samt ødegårde på i alt 3 øre - antageligt 3 ødegårde på omkring 3 pund hartkorn.

I 1612 blev landsbyen i kongens lensregnskab opgjort til 12 gårde på i alt 30 pund hartkorn. Vi ved imidlertid, at i 1560 overdrog Giord Kyrning 2 gårde på 4 pund og Roskilde Kapitel 1 gård på 1 pund, som var markeret ”Portio Herringløse”- hvilket normalt var ensbetydende med et meget tidligt ejerskab. Trækkes de fra lensregnskabets tal får vi 9 gårde på i alt 25 pund svarende næsten præcis til Roskildebispens opgørelse af hartkorn, hvis ødegårdsjorden regnes for taget i brug igen.

Måleenhederne er det endnu ikke lykkedes forskerne helt at forstå. Hovedenheden 1 bol = 8 øre = 24 ørtug, men bolet var en størrelse, som varierede fra landsby til landsby. Det synes at

¹ Thyra Nors 1992 – De oplysninger, som ikke er nævnt i andre noter stammer herfra.

² DRB 18/11 1248 Nr. 289 (Esrums Klosters brevbog)

³ DRB 29/10 1271 Nr. 169 (Esrums Klosters brevbog)

⁴ DRB 9/10 1307 Nr. 91 (Esrums Klosters brevbog)

Notat – Middelalder Lille Værløse

være brugt i et forholdstalsystem, hvor landsbyen altid var et helt antal bol. Det primære formål har åbenbart været at fastsætte, hvor stor en del af landsbyfællesskabet og dermed de enkelte agre, gården ejede – uanset om fællesskabet udvidede eller indskrænkede det dyrkede areal. Det har krævet anvendelige regneenheder, når man skulle ”rebe” (måle) jord af – begreber som allerede omtales i de tidlige landskabslove og Andreas Sunesens Parafraze først i 1200-tallet. Ved siden af fik man efterhånden de sånings og afkastbaserede mål med pund hartkorn og tønner land og hartkorn, hvor Roskildebispens skriver heldigvis har oplyst både øre og sin andel af pund hartkorn for de enkelte gårde i Lille Værløse. Vi kan dog ikke være sikre på, at værdierne er de samme.

Da hartkornværdien var lidt under 1 pund pr. øre i Jordebogen udleder Thyra Nors, at Lille Værløse må have været på heltallet 4 bol eller 32 øre, således at de 3 overdragne gårde i 1560 på 5 pund har været på 6 øre - fordelt forholdsmæssigt med 1 1/6 øre til Roskilde Kapitel og 4 5/6 øre til Giord Kyrning.

Ser man på fordelingen i 1248 ejede Jon Jonsen Little 19 1/3 øre og Roskilde Kapitel sandsynligvis allerede den gang 1 1/6 øre, således at der har været andre ejere med i alt 11 1/2 øre. Det tal svarer præcis til, hvad Roskildebispens fik ovenfor fra andre ejere end Niels Rane. En anden sammenhæng i disse tal er, at Niels Ranes andel på 14 1/2 øre og Giord Kyrnings på 4 5/6 øre tilsammen giver Jon Littles 19 1/3 øre.

Thyra Nors gætter på, at de øvrige 11 1/2 øre var Bo Falks i 1360, men det kan vi ikke være sikre på, selv om det forhold, at de alle ender hos Roskildebispens, taler for, at der ikke var tale om vidtspredt ejerskab på selvejere. I Odsherred var kun ca. 6% af gårdene i selveje⁵.

Fra 1271, da Erik Klipping overtog de 19 1/3 øre, indtil Niels Rane havde modtaget og solgt solgte sin andel heraf, gik der mindre end 8 år. Tidsforløbet er så kort, at man kan undre sig over Erik Klippings formål med købet. For ham blev det blot en videreoverdragelse, hvor Jon Littles gamle majoritet af landsbyens 32 øre blev opløst i Niels Ranes minoritet og en ”tunge på vægtskålen” til Giord Kyrnings forgængere, som siden kom i klemme, da bispen fik begge sider. Man kan også undre sig over Jon Littles særlige rolle i sagen. Er det blot en tilfældighed, eller sporer vi her en flig af jordrotternes gamle godspolitik i relation til landsbyfællesskabet? Beskyttede Jon Little en ejer i den anden minoritet på 11 1/2 øre mod at blive majoriseret ud i et hjørne ved driften af byen?

Det fremgår af Sorø Gavebog, at Skjalmsønnerne Toke og Asser Rig normalt arbejdede med femtedele af byer, svarende til en søns ideelle arvepart fra Skjalm⁶, som havde 4 sønner og 2 døtre (døtre fik 1/2 arvelod). Skjalm har altså antageligt først i 1100-tallet ejet hele landsbyer, herunder herredsbyen Jørlunde⁷, som blev splittet ved denne arvepraksis. Asser synes derefter med sine 2/5 og 3/5 og hele byer at have forsøgt at samle nogle igen ved mageskifte – hvad andre søskende derfor også må have gjort.

Ser man på Ebbe Skjalmsens slægt, præciserede Jon Little Lille Værløse som sin mødrene arv. Vi kender kun en søster Cecilie, som bl.a. deltog i mødet på Langesøhus i 1276. Hvis moderens arv i Lille Værløse i sin tid blev fordelt forholdsmæssigt som ovenfor, skulle Jon og Cecilie have henholdsvis 20 1/2 øre og 10 1/3 øre – eller 1 1/6 øre til forskel fra den

⁵ Per Raslow: ”En studie i Roskildebispens Jordebog.” Hist. Tidsskr. 1975.

⁶ Sorø Gavebog fra ca. 1220 (senere afskrift).

⁷ DRB ca. 1170 Nr 4 – Vilh. la Cour 1968.

Notat – Middelalder

Lille Værløse

jordfordeling, vi ser ovenfor. Denne skævhed svarer præcis til, at en gård af samme størrelse som Roskilde Kapitels er overgået fra Jon til Cecilie som en justering ved den overordnede arvefordeling eller efter arven.

Thyra Nors har i sin forholdsmæssige fordeling mellem Roskilde Kapitel og Giord Kyrning regnet med enheden 1/6 øre i en gård, og hun har set bort fra tre marker, som gik til præsten i Kirke Værløse. Tredelingen udelukker under alle omstændigheder matematisk nøjagtighed, så 1/6 øre befinder sig inden for den afrundingsunøjagtighed, som må påregnes – særligt da standardværdien for små gårde hos Roskildebispen synes at være 1 øre. Der kan derfor laves andre regnestykker med og uden kapitlets gård i moderens arvefordeling, som fører til samme hovedresultat inden for en rimelig sikkerhedsmargin.

Det er altså muligt, at moderen, Cecilie Ebbesdatter, har ejet hele Lille Værløse – evt. bortset fra Roskilde Kapitels gård. I så fald vil datteren Cecilie Jonsdatters arv være gået videre til hendes børn med Peder Vædder. Hun havde 3 børn, der blev voksne, hvoraf vi kun kender Anders Vædders søn Peder Andersen Vædder, som var executor i Jon Littles datters testamente ovenfor. Arven kan altså efter nogle generationer være endt hos Bo Falk ad denne vej, da hans afstamning heller ikke kendes. Vi ved blot, at hans hustru var datter af marsken Peder Vendelbo og talte bl.a. marsk Stig blandt sine forfædre på mødrene side – altså Hvider. Bo Falk var knyttet til Vallø, og han byttede sig da også ved mageskiftet med Roskildebispen til gods på denne egn, hvor Ranerne tidligere dominerede. Han var i øvrigt en af Valdemar Atterdags betroede mænd og kan have fået fat i godset ad anden vej i den urolige tid.

Kyrning-slægten synes bl.a. i deres våbenskjolde at have en forbindelse med Porse-slægten i 1300-tallet. Knud Porse var involveret i skærmydslerne omkring Knardrup Kloster 1327, og Porseslægten dukkede sidst i 1400-tallet også op ved forleningen af Jonstrupgård.

Det står altså fast, at 2/3 af Lille Værløse var ejet af Knardrup-Hviderne i 1248 – og måske snarere hele landsbyen bortset fra en gave til Roskilde Kapitel. De har altså med majoriteten kunnet styre, hvad der skete i landsbyfællesskabet – måske via en bryde på den største gård. Efter Esum Klosters udtræden kan Jon Littles slægt have kørt et spil om majoriteten, indtil 16 af byens 18 gårde var fast forankret hos Roskildebispen og Domkapitlet i 1370, mens de to sidste var overtaget fra kongen af en stormand. Hvis der havde været selvejere i landsbyen – hvilket næppe er sandsynligt – var de i alt fald væk i 1370.

Af Roskildebispens Jordebog fremgår gårdenes sammensætning i Lille Værløse med 1 gård á 6 pund eller 6 øre, 1 á 3½ pund, 1 á 3 pund, 1 á 1½ pund og 8 á 1 pund samt ødegårde på ca 3 pund. Giord Kyrnings var på 2½ pund og 1½ pund og Roskilde Domkapitels på 1 pund.

I Lensregnskabet for 1612 var gårdene reduceret til 1 gård á 6 pund, 3 á 4 pund, 1 á 3 pund, 4 á 2 pund og 1 á 1 pund hartkorn. De 18 oprindelige gårde er altså blevet til 10 gårde – først og fremmest ved at slå de små gårde sammen. Denne udvikling må antages at være sket i forbindelse med de generelle landbrugsomlægninger sidst i 1300-tallet.

Den største gård på 6 øre er betegnet som hovedgård, ”curia principalis”, hvilket normalt blot er landsbyens største i Jordebogen. Der er altså ingen hovedgårde i modsætning til Farumgårds størrelse på 17½ øre. Thyra Nors konstaterer tillige, at Jonstrup ikke indgår i Lille Værløse, men optræder selvstændigt i Roskildebispens Jordebog – og altså heller ikke i

Notat – Middelalder Lille Værløse

beregningerne ovenfor, hvilket bekræftes af mageskiftebrevens tekst og gårdstørrelserne ovenfor.

TRB, 7/4 2010